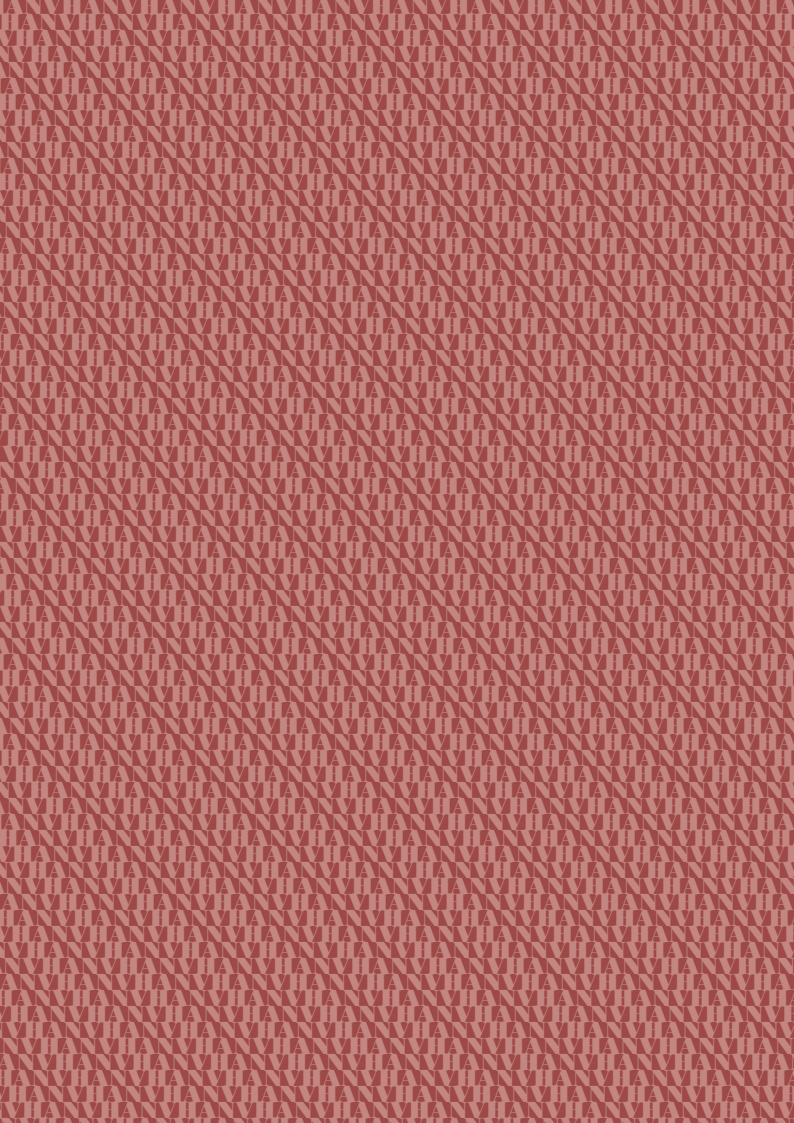

De Tweede Verlichting: verlichten, verheffen, of vervlechten?

Het nut van het Nut in de 21e-eeuwse netwerksamenleving

Dr. H.A.F. Oosterling

De Tweede Verlichting: verlichten, verheffen, of vervlechten?

Het nut van het Nut in de 21e-eeuwse netwerksamenleving

Dr. H.A.F. Oosterling

---

*Voordrachten, uitgegeven vanwege het Departement Rotterdam van de
Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, XII.*

Rotterdam, 2013

De Tweede Verlichting: verlichten, verheffen, of vervlechten?

Het nut van het Nut in de 21e-eeuwse netwerksamenleving

Dr. H.A.F. Oosterling

Ten geleide

Op 4 februari 2013 heeft Dr. H.A.F. Oosterling, onder meer als Universitair Hoofddocent verbonden aan de Faculteit der Wijsbegeerte van de Erasmus Universiteit Rotterdam, voor een aandachtig gehoor in Arminius te Rotterdam een voordracht gehouden met de titel: *De Tweede Verlichting: verlichten, verheffen, of vervlechten?*

Het bestuur van het departement Rotterdam van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen is verheugd dat mede door de welwillende medewerking van de spreker de tekst zo snel na de voordracht aan u kan worden aangeboden.

Rotterdam, januari 2013

Dames en Heren

We schrijven 1784, vijf jaar voordat de Franse Revolutie uitbreekt en het Volk de Bastille bestormt. Dennis Diderot, een van de Franse encyclopedisten en icoon van de Franse Verlichting - Les Lumières - sterft, de Duitse filosoof Immanuel Kant schrijft zijn beroemde opstel *Wat is Verlichting?* en de Amerikaanse filosoof Benjamin Franklin, die de Fransen probeert te overtuigen om een zomertijd in te voeren om zo kaarsen uit te sparen, vindt de tweeglazige bril uit. In Frankrijk stijgt de eerste hete luchtballon op met een operazangeres verkleed als de godin Minerva. In Nederland bevechten prinsgezinde orangisten en republikeinse patriotten elkaar. In Rotterdam vinden hevige rellen plaats. Kaat Mossel, een fanatieke orangist, wordt gearresteerd en naar Den Haag overgebracht, omdat ze haar leven in een Rotterdamse cel niet zeker is. De maagd van Holland, het monument voor de oude bibliotheek, opgericht ter herinnering van de inname van Den Briel in 1574 door de geuzen, schijnt op Kaat Mossel te lijken. De maatschappijhistoricus Eric Palmen - de broer van .... - schreef in 2009 een boekje over Kaat Mossel onder de titel: *Kaat Mossel, helleveeg van Rotterdam. Volk en Verlichting in de 18^e eeuw.*

De verlichting van het Volk als volksverheffing. Daar had in 1784 de doopsgezinde vermaner - predikant of voorzeger - Jan Nieuwenhuijzen, begonnen als boekdrukker maar uiteindelijk beroepen te Monnickendam, wel ideeën over. Jan was wederdoper, anabaptist, volgeling van Menno Simons. Tot deze radicaal reformatorische mennonieten behoren ook de Amerikaanse Amish, door de film *The Witness* uit 1985 met Harrison Ford bekend geworden. De Amish zijn vooral bekend door hun 18e-eeuwse volharding in pre-industriële mediagebruik: paarden en ploegen in plaats van tractoren, geen auto's maar koetsjes en één centrale telefoon.

De levensovertuiging van mennonieten is overigens interessant. Ze wijzen geweld principieel af en vluchten liever dan dat ze vechten. Ze geloven in de persoonlijke belijdenis van mondige mensen, in verantwoordelijkheid van ieder lid of vriend van de gemeente, respecteren elkaars mening, zijn op elkaar betrokken en begaan met de wereld, zonder dat dit, zoals dat heet, "tot beklemming leidt": er zijn geen meerderen en geen minderen. Straight anarchisme, zou ik zeggen. Mennonieten werden dan ook te vuur en te zwaard door de zittende machthebbers bestreden. Maar in 1784 zijn ze in Monnickendam deel van de macht. Wedergedoopte notabelen bediscussiëren daar in gesprekskringen het wel en wee van hun gemeente-

8 leden. Jan Nieuwenhuijzen stelt samen met zijn zoon

Martinus voor om in Edam een Maatschappij tot Nut van het Algemeen op te richten, voluit: Genootschap van Konsten en Wetenschappen, met de zinspreuk: Tot Nut van 't Algemeen.

Kunst en wetenschap met een micropolitieke missie: volksverheffing. Doel van 'het Nut' is om ongeletterde mensen in staat te stellen kennis op te doen, zich te scholen en te ontwikkelen, kortom, hen te verheffen door hen te verlichten. Mensen worden voorzien van (school) boeken die in eenvoudige taal zijn geschreven. Daarmee staat het 'Nut' aan de wieg van nutsscholen, nutsspaarbanken - nu onderdeel van Fortis -, nutsverzekeringen, nutsuniversiteiten en nutsleeszalen, dus ook aan die van het openbare bibliotheekwezen en de Rotterdamse bibliotheek waar per 1 september 2013 het Rotterdamse University College zal worden gehuisvest.

1 Verlichting: geletterdheid of wijsheid?

Met de door lokale bezuinigingen ingegeven opheffing van buurtbibliotheken lijkt er een definitief einde gekomen aan de volksverheffing, die in de 19^e eeuw in regulier onderwijs zijn beslag krijgt. Argument voor de opheffing is onder andere de beschikbaarheid van informatie op het Internet: iedereen heeft zijn buurtbibliotheek op zijn *smartphone*. Dat is een misvatting. Ook al speelt nagenoeg iedere info-consument met een mobieltje, niet iedereen is digitaal

geletterd. Wat in de tijd van Nieuwenhuijzen analfabetisme heette, heet nu digibetisme: het ontbreken van de nodige vaardigheden - noem het maar *skills* - om met digitale apparaten en informatie om te gaan. Dat vergt digitale geletterdheid of in goed Nederlands: *medialiteracy*. Veel mensen uit de interculturele wijken van Rotterdam komen juist daarvoor met hun kinderen naar een wijkbibliotheek. Er zijn computers en de toegang is gratis. Wat met de sluiting van wijkbibliotheken ook wegvalt, zijn sociale knooppunten in het wijknetwerk. Want dat zijn het ook: knooppunten in sociale netwerken. Ook al lijken lezen en browsen vaak een monomane egotrip, boeken en computers verbinden mensen met elkaar. Het woord zegt het al: medium is als middel een midden, een relatie.

De misvatting achter de opheffing van buurtbibliotheken wil ik verhelderen vanuit een bredere context. De term 'volksverheffing' gaat op de schop en het begrip 'verlichting' vergt enige toespitsing. Ik spiegel u het komende uur enkele onverwachte uitkomsten voor van deze herwaardering en nodig u uit tot een gedachtenexperiment: waar zou de wederdoper Jan Nieuwenhuijzen vandaag de dag op willen inzetten? Welke 'renaissance', welke wedergeboorte zou hij steunen? Ongetwijfeld weer geletterdheid en verlichting van het 'gemene' volk. Maar wat hebben daarbinnen Kunsten en Wetenschappen te bieden? Dat

10 vergt een vertaalslag. We moeten ook hier onze termino-

logie *updaten*, maar vooral onze blik naar binnen richten. Want als we dat radicaal doen dan licht er in ons een zwart gat op waarin de verlichting verdwijnt.

Wat nu volgt, is een schets van de contouren van wat ik, staand in een lange kritisch-filosofische traditie van Theodor Adorno tot Peter Sloterdijk en van Kant tot Michel Foucault, de Tweede Verlichting wil noemen. Centraal daarin staat naast de reeds genoemde *media-literacy* ook een andere geletterdheid: *ecoliteracy* of ecologische geletterdheid. Dat is het doorgewerkte besef dat we allemaal deel uitmaken van een groter systeem waarin alles met alles is verbonden en dus, hoe je het ook wendt of keert, iedere ingreep, goed of slecht, door *feedback* als een boemerang bij onszelf terugkomt. Positief geformuleerd: iedereen doet er toe, elk mens draagt een steentje bij. Ons grootste ecosysteem is de atmosfeer en u begrijpt dat het huidige debat over *climate change* te maken heeft met dit *feedback* mechanisme.

Ik vat deze totale verbondenheid niet religieus op, maar ecologisch. Enigszins provocatief zou ik deze verbondenheid zelfs 'nihilistisch' willen noemen, maar dan wel met een geheel nieuwe betekenis: niet als het verwerpen van alle waarden omdat er toch niets is, wat vervolgens een vrijbrief is om alles te doen wat god verboden heeft. Nee, de kern van het nihilisme is ethisch in de uiterst zorgzame en zorgvuldige aandacht voor het nietige. Voor dat wat we

altijd over het hoofd zien: de kwetsbaarheid van alles wat leeft. De dichter en schilder Lucebert typeerde de mens ooit als “een kruimel op de rok van het universum”. Geen prettig inzicht, maar wel raak. De neonregel op het dak naast de voormalige bank Mees en Hope aan de Blaak, de huidige Willem de Kooning Academie, in het centrum van Rotterdam, is ook van Lucebert. Deze geeft de kern van dit nihilisme goed weer: “Alles van waarde is weerloos”. Speerpunten van een Tweede Verlichting zijn *medialiteracy* en *ecoliteracy*. Deze termen worden meestal vertaald als mediawijsheid en ecowijsheid. Dat gaat me echter iets te ver. Ik heb het geletterdheid genoemd. Wijsheid reserveer ik voor iets anders. Wijsheid is geen kennis, maar *belichaamde* en *geleefde* kennis. Denken en doen vallen in wijsheid samen. Woorden zijn daden. We laten dus Rotterdamse volkswijsheden als “Geen woorden maar daden” en “Niet lullen maar poetsen” achter ons. Wijsheid houdt in dat verkregen inzichten ook geleefd moeten worden. En daarmee komen Nieuwenhuijzens Konsten en Wetenschappen in beeld: wanneer we geletterdheid in media en ecologie daadwerkelijk willen *leven* is dat een kunst op zich, een levenskunst. Daar zal ik op uitkomen. En dan zal blijken wat het nut van het Nut in onze 21e-eeuwse netwerksamenleving kan zijn. Laten we beginnen. Maar eerst een urgent verzoek: Hebt u allen uw *smartphone* al uitgezet?

2 Mediale verlichting:

transport, zicht en communicatie

Wat is de Verlichting? Daarover zijn we het wel eens: het is het intellectuele emancipatieproces dat zich in de 17^e en de 18^e eeuw in West-Europa voltrekt. Weldenkende mensen zweren mythes en bijgeloof af en gaan zelfstandig denken. We kennen de filosofische iconen: Hume, Locke, Voltaire, Rousseau en de reeds genoemde Diderot en Kant. Zelfstandig denken vergt moed. Daarom roept Kant in zijn essay van 1784 zijn lezers op om te *durven* denken: *sapere aude*. We vergeten overigens vaak dat er ook een Nederlandse Verlichting is geweest, die een veel grotere impact heeft gehad op Jan Nieuwenhuijzen. De voortrekker van die Verlichting was een vakkundig lenzenslijper: Baruch de Spinoza. Op dat lenzenslijpen kom ik nog uitgebreid terug. In de 19e eeuw mobiliseert deze verlichting een emancipatie van burgers en arbeiders, waarna in de 20e eeuw vrouwen en andere gemarginaliseerde groepen volgen. In politiek opzicht beslist het autonome individu over zijn leven en vormt deze het sluitstuk van de moderne democratie. Er gaat maar één persoon het stemhokje in. Tegelijk met deze emancipatie vindt er in de 19e eeuw impliciet een tweede verlichting plaats. Die maakt onder een ander naam geschiedenis: de Industriële Revolutie. Daarin worden lichamen letterlijk verlicht. In de tijd dat Kant het bestand opmaakt van twee eeuwen verlichtings-

denken, wordt door James Watt in Engeland de stoom-machine uitgevonden. Aanvankelijk om het water uit mijnen weg te pompen, zodat gefossiliseerde energie - kolen - efficiënter kan worden gedolven. Maar die stoommachine blijkt ook drijfbanden en drijfassen te kunnen aansturen. Vervolgens verandert de stoomlocomotief de wereld. Stoomtreinen transportereren lichamen over voorheen ondenkbare afstanden.

De helden van deze transportverlichting zijn niet Diderot en Kant, maar James Watt, George Stephenson, Daimler en Benz, Henri Ford, Von Zeppelin, de gebroeders Wright en Anthony Fokker. We gaan meer, sneller en comfortabeler reizen. De wereld wordt kleiner. In 1908 vertrekt de eerste elektrische trein hier van het Hofplein. Geen pretje overigens, die treinreizen, want er worden allerlei nare effecten aan dit reis'genot' toegedicht: van stikken tot hersenziekte. Met de benzine-motor wordt de trein geïndividualiseerd. De mens sluit zijn lichaam op in een privécapsule en wordt een zelfbeweger: automobiel (zelf [*autos*] beweger [*mobiel*]). Na de hete lucht ballon en de Zeppelin bereikt transportverlichting met de straalmotor voorlopig zijn aardse hoogtepunt. De eerste maanvlucht van de Apollo 11 in 1969 legt de wereld aan de voeten van een superverlichte kosmonaut die voor het eerst ziet wat de wereld als globe

14 is: een atmosferisch ecosysteem.

Met dat de mens sneller en lichter gaat bewegen wordt dus ook zijn zicht op de wereld helderder. De lenzen van Spinoza vormen de opmaat tot de Hubble telescopen. Microscopen en telescopen rekken de grenzen van de wereld op. De geestelijke verlichting gaat altijd gelijk op met deze mediale verlichting. Zo worden de verlichte ideeën van Galileo pas mogelijk door telescopen waarmee hij de planeetbanen kan berekenen om tot de heiligschennende conclusie te komen dat niet de aarde, maar de zon in het midden van ons universum staat. Via deze wetenschappelijke technologie zien denkers andere werelden en gaan ze anders denken. Als het peertje in de lantaarnpaal de gaslamp vervangt, is de verlichting van de aarde ook 's nachts een feit. Met de verlichting van het nachtelijk duister door lichtnetwerken versterkt de zintuiglijke bevrijding de transportrevolutie. U kent de helden: Edison, de gebroeders Lumière en Philips, Steve Jobs en Bill Gates. Samen met de transportverlichting vormt deze zichtverlichting de fysieke kern van de geestelijke verlichting. Lichaam en geest zijn niet gescheiden zoals Descartes meende, maar definiëren elkaar. Al bij Plato is de zon een zonnwagen die dagelijks langs het firmament schiet. De Nederlandse icoon van deze dubbele verlichting is kosmonaut Andre Kuipers, de grootste Nederlander van 2012, die terwijl hij vanuit het ruimtestation Nederland ziet oplichten, met zijn gezin *skrypt*.

Elektrificatie kent geen fysieke grenzen meer, wanneer ook informatie en communicatie er exponentieel door wordt versneld: eerst via telegraaf en telefoon, daarna grootschaliger maar eenzijdiger - *broadcasting* - door radio en TV. Deze massamedia ontsluiten de wereld voor onze zintuigen. Met de introductie van internet en de *smart-phone* worden we interactief. Dan wordt het ecosysteem dat de globe is, één groot interactief systeem waarop alles met alles verbonden is. *Galileo* is nu de naam voor een niet-militair wereldwijd satellietnavigatiesysteem (GNSS) van de Europese Unie (EU). Met deze concurrent van het Amerikaanse GPS systeem is iedere beweging op aarde te volgen en kunnen al uw e-mails op subversieve inhoud worden gescreend. Zo schuiven in onze huidige informatie-samenleving geestelijke en mediale verlichting, dat wil zeggen communicatie, zicht en transport in elkaar. Kennen gaat over in kunnen, woorden worden nagenoeg onmiddellijk daden, kortom, denken is doen.

Een onwennige perspectief, ik geef het toe. Laat ik het daarom iets toegankelijker formuleren. Wat is er de afgelopen 200 jaar gebeurd in de wetenschap? Wetenschappers hebben zuiver theoretische inzichten voor concrete oplossingen van problemen samen met ingenieurs omgezet in innovatieve technieken en technologieën.

16 Die technologieën zijn eerst experimenteel uitgetest

en daarna industrieel ingezet. Uiteindelijk zijn ze in gebruiksvoorwerpen en huishoudelijke apparaten ingebouwd en als product of dienst vermarkt. Zo zijn bijvoorbeeld uit de restproducten van brandstof voor stuurraketen van ruimtecapsules antidepressiva ontwikkeld, doet NASA technologie zijn intrede in huiskamers en keukens en is uit het Amerikaanse ARPA netwerk dat bij een nucleaire aanval de centraal opgeslagen 'classified' informatie moest spreiden, het internet voortgekomen. Door een wisselwerking van geestelijke en mediale verlichting wordt wetenschap via technologie dagelijks comfort. Onze comfortzone is immens opgerekt.

3 De paradox van de moderniteit: autonoom afhankelijk

Eind goed, al goed, zou je denken. De geestelijke verlichting heeft zo eerst handen en voeten gekregen en daarna ogen en oren. Onze ledematen en zintuigen zijn op media aangesloten die ze als het ware verlengen en zo ons lichaam in de wereld laten wortelen. Maar media zijn nooit neutrale doorgeefluiken. Ze doen ook iets met de wereld. Media scheppen nieuwe werkelijkheid. Voor mijn generatie heeft de wereld bijvoorbeeld nog een hoog televisieel gehalte. *Live* concerten zijn een televisieel effect. Voor de huidige generatie zijn internet en Facebook de wereld. *Real time* is een virtueel effect, met ingrijpende gevolgen.

De gemeente Haren kan daar over meepraten. Gooien we onze media weg, dan gaat de wereld op slot. Zonder media bestaat de wereld niet, ook al blijven Higgs-deeltjes de materie mobiliseren. U denkt misschien dat dat allemaal wel zal meevallen, maar ga maar eens na wat er gebeurt als al die media die u dagelijkse gebruikt uitvallen: radio-wekker defect, bril kwijt, TV gestoord, auto stuk, server down, pinpas leeg, beltegoed op, vrouw weggelopen, man verdwenen.

Zolang media werken, kunnen we zonder weerstand met de snelheid van het licht tot de uiterste grenzen van ruimte en tijd reiken. Kijkend door een Hubble telescoop keren we terug naar de oerknal zonder zelf maar een vin te verroeren. Turend door een nucleaire microscoop nemen we subatomaire deeltjes waar. Combinaties van aminozuren op een dubbele DNA spiraal geven onze identiteit prijs. Op 4 juli 2012 licht in het CERN - *Conseil Européen pour la Recherche Nucléaire* (Europese Raad voor Kernonderzoek) - in Genève op een computerscherm, een *interface*, het fameuze Higgs-deeltje op waardoor het geheim van de materie iets verder wordt ontrafeld. Het Higgs-deeltje wordt ook wel het Godsdeeltje genoemd. Het meest nietige element van het heelal kan net als god slechts indirect worden waargenomen. Dat is pas wetenschappelijk nihilisme: het Higgs- of Godsdeeltje is net

18 iets meer dan niets.

Dat lijkt allemaal een ver-van-ons-bed verhaal. Toch beheerst deze weerstandsloze versnelling ook ons dagelijkse bestaan. Alleen beseffen we dat doorgaans niet. Onze mediale werkelijkheid is te vanzelfsprekend. Stelt u zich maar eens de volgende 'alledaagse' situatie voor: in de auto op weg naar Nergenshuizen in Nederland spreekt een automobilist - een onbewogen beweger - handsfree met een zakenpartner in Australië over een deal in Alaska, turend op zijn of haar TomTom die aangeeft hoe en hoe laat in Nergenshuizen, een plek waarvan gisteren het bestaan nauwelijks werd vermoed, wordt aangekomen, terwijl stereofonisch David Bowies *Space Oddity* door de automobiele capsule dendert: "Ground control to major Tom". De automobilist zweeft als een gewichtsloos wezen over de snelwegen: hypermobiel geïmmobiliseerd. Hij is een levende paradox, want normaal beweeg je of beweeg je niet. Als dit in 1810 door een willekeurige Duitse wetenschapper, als in een visioen, tijdens de opening van de zojuist door staatsman en taalwetenschapper Von Humboldt opgerichte Universiteit van Berlijn was verkondigd, was de boodschapper linea recta naar het eerste de beste Pruisische krankzinnigengesticht afgevoerd.

Maar wat is dan het probleem? De ambivalentie van onze mediale verlichting. Door al dit mediale comfort wordt het leven inderdaad makkelijker en geriefelijker. En gemak **19**

dient de mens. Was het maar zo simpel. We begrijpen ondertussen dat de maatschappelijk effecten van deze sferische automobilititeit en verlichte communicatie niet zo geriefelijk zijn. De lichtheid van ons bestaan begint ondraaglijk te worden, omdat we er ook zwaarlijviger en asociaal van worden. Bovendien drukt deze mediale verlichting steeds meer op ons leefklimaat. De vraag wie daar verantwoordelijk voor is, is echter niet mijn punt. Ik ben geen boeteprediker, slechts een voorzegger. De vraag is zelfs of wij er nog verantwoordelijkheid voor kunnen zijn. Kunnen we nog ontsnappen aan de implosie van onze geestelijke verlichting in het mediale comfort? Zodra onze verlichte autonomie omslaat in totale afhankelijkheid wordt de essentie van onze geestelijke verlichting teniet gedaan: onze zelfbepaling en keuzevrijheid, kortom onze autonomie, wordt serieel door een totale afhankelijkheid van het systeem dat we zelf hebben geschapen. En daarmee wordt ons vermogen om de genoemde problemen adequaat aan te pakken, uitgehold. Laat ik deze paradox met een filmpje illustreren.¹

Wat gebeurt er hier? Beide personen staan onbeweeglijk op een goed functionerende roltrap. Ze zijn hypermobiel geïmmobiliseerd. Als de roltrap plotseling stilvalt, kijken ze ontdaan om zich heen. Ze zitten klem. Voor de oplossing van hun probleem - een haperend medium: de roltrap -

verwachten ze hulp van buiten: "Is there anybody out there?!" Het medium, waar wij geriefelijk in onze stoel gezeten naar kijken, komt bij hen niet in beeld. Het is het onschokbare fundament van hun wereld: hun *fundamentum inconcussum*. Totdat dit niet meer vanzelfsprekend werkt. Dan doen zij precies waar Einstein de mensheid voor waarschuwde: "We can't solve problems by using the same kind of thinking we used when we created them." Zij wachten op de monteur die het 'fixt'. Als die op de ernaast liggende, nog functionerende roltrap naar hen toe zoeft, maar ook deze roltrap stilvalt, zijn de rapen gaar. Iedereen gaat op iedereen zitten wachten. U herkent ongetwijfeld deze situatie. Wie doorbreekt de vicieuze cirkel en begint als eerste te bewegen?

4 Het medium als comfortabel milieu

Een inzichtelijke metafoer voor impasses die zich op verschillende beleidsterreinen voordoen. Maar hoe heeft deze paradoxale situatie kunnen ontstaan? En wat belangrijker is: hoe doorbreken we deze? Daarvoor moeten we snappen wat media met ons doen en vooral één ding onder ogen durven zien: media zijn steeds meer voor ons gaan denken. Als volksverheffing betekent dat iedereen *slimmer* wordt, dan heeft deze mentale verlichting zijn ultieme vorm bereikt in de *smartphone* die u dan ook zojuist terecht het zwijgen hebt opgelegd. Na de mens zijn

namelijk ook diens media *smart* geworden. Doemdenkers zien hier het zwarte scenario van robots die zichzelf zo programmeren dat wij er niet meer aan te pas komen. Dat zou de ultieme paradox zijn. Maar nogmaals dat is niet mijn punt.

Voorlopig vinden we al die media nog prettig, want ze maken ons leven een stuk gerieflijker. We hoeven niet meer uit ons hoofd te rekenen, dikke encyclopedieën te raadplegen, enorme afstanden lopend te overbruggen of kaarten te lezen tijdens het autorijden. En als we in de toekomst allemaal om 5 uur 's middags onze elektrische auto aan de lader hangen, terwijl om 2 uur de overvloedige energie van de zonnepanelen nergens heen kan, wordt lokaal dit wisselende vraag en aanbod pakket via een *smart grid* op het elektriciteitsnet aangesloten. Dan hoeven we ook niet meer over ons energiegebruik na te denken. De keuzevrijheid van de geestelijke verlichting wordt afgevangen in de mediale verlichting.

Het is ontegenzeggelijk waar: media besparen ons heel veel moeite. En, zo menen velen nog steeds, ook heel veel tijd. En zijn ze niet door onszelf uitgevonden en ontwikkeld? We hebben er dus greep op, omdat we ze begrijpen. Maar precies in dit begrip, iets preciezer, in de verhouding tussen middel en doel is een verschuiving opgetreden: het medium is van een handig middel een doel op zich, **22** sterker, een wereld op zich geworden. Hoe werkt dat?

Laat ik me beperken tot de iconen van de mediale verlichting: de auto en het mobieltje. Ze zijn allebei ontwikkeld om sneller en efficiënter afstanden te overbruggen, de een met het lichaam, de ander met de zintuigen. Zo winnen we tijd. Maar een auto is ook een publiek statussymbool dat een bepaalde levensstijl uitdrukt. Voor teenagers in de vijftiger jaren, zogenaamde 'nozems', was zo'n publiek medium de brommer. Dit werden brozems. Maar welk medium je ook kiest, je krijgt een specifieke vriendkring en het gebruik brengt nieuwe, ongekende mogelijkheden met zich mee. Daar horen dan weer andere gadgets bij die weer andere gebruiksmogelijkheden bieden. Zo ontstaat rond een medium een infrastructuur, een milieu. In de zestiger jaren bestond er zoiets als bermtoerisme. Maar dan moeten er wel eerst rijkswegen zijn en vrije zondagen. Met de telefoon gebeurt iets soortgelijks. Dat verandert van een aankondiger van telegrammen eind 19^e eeuw in een sociaal milieu: een babbelbox waarmee door excessief gebruik enkele decennia terug mensen zich zodanig in de schulden werkten dat er schuldsanering aan te pas moest komen. Tegenwoordig rijzen de schulden van pingende jongeren de pan uit. Het mobieltje dat eerst alleen maar een handig telefoontje was dat je mee kon nemen als je uitging, zodat je in geval van nood overal bereikbaar was, werd door implementaties van andere media en door slimme marketing een *smartphone*: een data archief, **23**

mini centrale, informatie browser, navigatie tool, *socializer*, filmstudio en bioscoop in één. Even niet reageren en je ligt er uit. Hedendaagse teenagers zijn dan ook geen brozems, maar *screenagers*: ze groeien achter een scherm op. Hun interactieveld is een *touchscreen*. Als je dat niet hebt, is er geen contact. Dit is niet langer *face-to-face* maar *interfaciaal*. Tegenwoordig worden middelbare scholieren door docenten naar afkickcursussen gestuurd. En vorige week kopte een krant: "Er is een leven na Facebook" boven een verhaal van drie meiden die besloten uit te loggen en weer fysiek contact zoeken.

Dat is een interessante gebaar, omdat hier de verhouding tot het medium wordt herzien. Ik zou dit een esthetisch inzicht willen noemen. Kunstenaars zijn namelijk voortdurend in interactie met hun medium. Hun keuzes en beslissingen worden in de interactie met het medium gemaakt. De schilder volgt zijn verf, de danser zijn lichaam, de programmeur zijn open source materiaal, ook al staat hem of haar iets groters voor ogen. In die geconcentreerde aandacht worden vanzelfsprekende routines en gewoonten doorbroken. Door specifiek gereedschap voor zijn medium te ontwikkelen wordt de kunstenaar een vakman of vakvrouw, die zijn levensstijl in zijn relatie tot zijn medium en tools definieert. In voortschrijdend mediaal inzicht doet de kunstenaar precies wat boven de toegangsdeuren van de kunst-

afdeling van de Rotterdamse Hogeschool staat. Een uitspraak van de naamgever, de beeldend kunstenaar Willem De Kooning: "I have to change to stay the same". Net als kunstenaars in de stilering van hun media zichzelf ontwikkelen, zo komen de drie ex-Facebook meiden even tot zichzelf. Helaas hebben ze op school niet geleerd wat het volgende stadium in dit leerproces is, behalve een afklickursus. Net als het stileren van je eigen bestaan voor kunstenaars de meest vanzelfsprekende zaak van de wereld is, zou dit ook voor creatieve individuen moeten gelden. De echte kunst, menen kunstenaars als Brecht en Picasso, ligt in het vormgeven van je eigen leven. Inderdaad, leven is een kunst.

5 *The medium is the message:* radicale middelmatigheid

Helaas is het in het dagelijks leven met zijn vele commerciële *lifestyles* die door uitgekiende *branding* aan de man worden gebracht, anders: het middel is op volstrekt onbegrepen wijze een doel op zichzelf geworden. *The medium is the message*, stelde Marshall McLuhan al in 1964. We begrijpen inmiddels dat ieder medium letterlijk een geestverruimend middel is: in de fysieke en zintuiglijke consumptie van comfort is de overgang van gebruik naar misbruik een kwestie van proportie. Ieder middel of medium is een tweeslachtige gift: een geschenk, maar

in een iets hogere gebruiksdosis een vergif. Vrijheid en autonomie slaan snel om in verslaving. Bezit wordt een bezetenheid. Op dat snijvlak manoeuvreert de markt. Daar zijn media allereerst een *experience*, waarvan de gebruiksmogelijkheden verkend en geconsumeerd moeten worden. Daar ben je wel een dag zoet mee. En al dat geconsumeer brengt flink wat geld in het laatje. Bovendien levert het gebruik van al die digitale media vitale informatie op, die weer ingezet kan worden om het gebruik ervan te stimuleren. Wie bepaalt hier wat wij willen? Ik las ooit in een grote drugstore - *what's in a name?* - in het plaatsje Norwich in de Amerikaanse staat Vermont de volgende slogan: "*If we don't have it, you don't need it!*".

Dat wordt door consumenten niet zo ervaren. Consumenten koesteren de illusie zelf te kiezen. Bovendien zijn sommige producten zo basaal voor het menselijke leven dat er van een keuze geen sprake is. Toch zijn er in het paradijs van Adam en Eva geen auto's, computers en mobieltjes te vinden. Een basisbehoefte is altijd eerst een handig transport- of communicatiemiddel dat niet iedereen zich kan permitteren. Pas nadat het een format is geworden, wordt het voor een volgende generatie een vanzelfsprekend en onmisbaar bestaansmiddel en dus een primaire behoefte. Wie kan er nog zonder auto, *smart-phone*, creditcard of pinpas? Weet u wat er gebeurt als er

plotseling geen geld meer uit de muur komt? We kunnen het geeneens 'niet willen', omdat deze media in het dagelijkse verkeer als *grid* of *format* in alle transacties en interacties zijn geïntegreerd. Maar er is meer aan de hand: we ervaren het opdoeken van deze media altijd als een terugval in een primitiever, duisterder stadium van onze beschaving. Zelfs roken schijnt het leven te verlichten. Daaruit blijkt eens te meer dat we het gebruik van media als een verworvenheid van vooruitgang en daarmee van verlichting en emancipatie opvatten.

Op dit kritische dieptepunt van onze analyse aangekomen wil ik filosofisch het bestand opmaken, voordat ik, met het oog op de positie van het Nut, een perspectief schilder van waaruit de paradox van de verlichting kan worden aangepakt. Ik ben ten slotte geen doemdenker, maar een doendenker.² Wat voor consequenties moeten we uit het voorgaande trekken voor onze huidige bestaanswijze? Wat is onze huidige *human condition*? Zijn wij nog de *homo sapiens* die Kant opriep moedig te denken? Er zijn vele antropologische varianten bedacht, zoals de *homo zappens*, de zappende mens. Ik geef zelf de voorkeur aan de term *homo informans*: de mens die zichzelf informeert en formeert. Het doel van het menselijk bestaan lijkt, in ieder geval voor een groot deel van de westerse, op excessieve consumptie gerichte groepen samen te

vallen met zijn mediagebruik: een duur en comfortabel, maar weinig duurzaam leven. Daarin geven de media of middelen de maat aan voor het dagritme van de mens. In psycho-technologische zin - mens en media - nemen deze middelen de mens de maat. Of we het willen of niet, we zijn middel-matige wezens geworden. Hiervoor gaf ik al aan hoe we met onze communicatie- en transportmedia in de wereld wortelen. Wortel is in het Latijn *radix* - denk aan radijsjes. En dat is het, onze middel-matigheid, radicaal. Ziedaar onze huidige menselijke zijswijze: radicale middel-matigheid.

We zijn in ons streven naar autonomie en zelfstandigheid in toenemende mate afhankelijk geworden van een systeem dat we zelf geschapen hebben. In de Verlichting, bevrijd van goddelijke, keizerlijke en natuurlijke overmacht, hebben we ons onderworpen aan een zelf-gecreëerde, technologische systeemdwang. Denken dat autonome individuen zonder enige zelfreflectie deze paradox kunnen doorbreken, loopt vast als de roltrap-paradox. Ons huidige probleem is de illusie van de individuele autonomie, zo stellen Adorno en Horkheimer in 1944 in hun studie *Dialektiek van de verlichting*. De nieuwe mythe die we moeten verlichten is het consumptieve hyperindividualisme. Het individu moet weer een emancipatieproject worden.

6 Netwerksamenleving:

interesse als menselijke conditie

Het is tijd om een stap terug te doen. Ik heb geprobeerd het zwarte gat in ons persoonlijk universum uit te lichten en een aan de verlichting inherente paradox te verhelderen. Nu wil ik deze onbegrepen radicale middelmatigheid binnenstebuiten keren. Als we dat stapsgewijs doen treedt er een even simpele als cruciale menselijke kwaliteit aan het licht: interesse. Interesse betekent letterlijk tussen (*inter*) zijn (*esse*). Dit 'tussen' of 'inter' als stadium in onze menselijke ontwikkeling is allang ingeburgerd in ons dagelijks taalgebruik: na *internationaal* en *interdisciplinair* spreken we over *interreligieus*, *intercultureel*, *intermediaal*, *intervisie*, *internet*, *interface* en *interactief*. Ieder wezen kan alleen relationeel ingebed autonoom handelen. Het leven van een individu zou je dan ook als een opschalingstraject van netwerk naar netwerk kunnen zien: van de wieg tot het graf, van zuigelingen­zorg tot verzorgingstehuis, met een piek rond het 50^e levensjaar, breidt het zijn netwerken uit. Daarmee laten we een moderne, veelgebruikte metafoor achter ons: de piramide. Was de premoderne wereld piramidaal georganiseerd met de machtigen bovenin en de onwetenden aan de basis, onze wereld is door democratisering en informatisering rond en plat geworden. Dat neemt overigens niet weg dat er in de netwerken overal kleine piramidetjes

'oppoppen'. Er is altijd wel weer iemand die de baas wil spelen. Voor mennonieten was dat echter al vanaf het begin geen optie.

Maar wat is een netwerk precies? Je kunt daar niet zomaar je vinger op leggen, zoals bij een netkous of een visnet. Een netwerk is een virtueel verschijnsel. Vroeger zat het in uw analoge agenda, nu in uw *smartphone*. Op dit sociale communicatiemedium komt continu informatie binnen zonder dat u daar weet van hebt of zelfs maar voor kiest. Die informatie wordt opgeslagen en weggeschreven naar lijstjes met namen en nummers. Dat is concreet uw netwerk. Sommigen noemen dat vrienden, anderen volgers. Maar hoe dan ook, een netwerk is een virtueel veld van concrete relaties. Virtueel omdat de anderen niet materieel aanwezig hoeven te zijn om uw gedrag te bepalen. Ze doen dat hoe dan ook. U houdt er rekening mee.

De basiseenheid van een netwerk is dus nooit één persoon. Het is altijd een relationeel veld. Toch ervaart u met uw *smartphone* in uw hand iets van eigenmachtigheid en zelfbepaling, kortom, van autonomie als u belt, *pingt* of *broust*. Als generaals staan wij, proactief alert en paraat, in het centrum van ons virtuele universum. Maar we staan vooral in het centrum van onze eigen belangstelling. Niet gebeld worden maakt ongemakkelijk. We verliezen *grip* en voelen ons ontheemd. Erasmus' uitspraak op de gevel

30 van de Rotterdamse gemeentebibliotheek vergt een net-

werktheoretische *update*: "Heel de wereld is mijn vaderland" wordt op maat gesneden door een andere muurwijsheid, in dit geval van Jules Deelder, aan de Nieuwe Binnenweg, hier even verderop: "De omgeving van de mens is de medemens". Ieder van ons is een uniek knooppunt in een virtueel veld van relaties. De focus van onze belangstelling ligt altijd voorbij onszelf, omdat ook alle anderen een uniek knooppunt zijn, net als wij.

Menselijke interesse is de psychologische equivalent van het technologische medium. Interesse is de verlichte staat van onze radicale middelmatigheid: verantwoordelijk willen zijn voor ons milieu en voor onze medemens begint bij deze belangeloze belangstelling voor anderen. Een milieu is nooit ergens anders, je komt er vandaan en het is goed of slecht. Onze huidige *human condition* maakt in positieve zin één ding overduidelijk: alles en iedereen is door media met elkaar verbonden. We zijn ingelogd, *online* en *embedded* in mediale netwerken. De media- en informatiesamenleving is voor alles een netwerksamenleving. Maar ook al zijn we technologisch op de wereld en bij anderen betrokken, we trekken daar nog niet de ethische en politieke consequenties uit. We hebben de natuur naar onze hand gezet, maar te lang de onbedoelde gevolgen van deze sturing ontkend. We denken nu door negatieve *feedback* dat betrokkenheid geen keuze meer is, maar een noodlot. De stortvloed van informatie

over de effecten van ons mediagebruik is zo overweldigend dat we er vaak uit lijfsbehoud voor kiezen de andere kant op te kijken. Of we gaan op elkaar zitten wachten.

Deze houding wordt vaker ingegeven door onmacht dan door onwil. Deze onmacht wordt veroorzaakt door het gebrek aan inzicht in hoe en op welke schaal we verantwoordelijk kunnen en willen zijn voor ons comfort. Maar net als het bagatelliseren van de effecten van ons comfort op wereldschaal, is het onderschatten van onze individuele invloed om op kleine schaal iets aan de desastreuze effecten te doen, onterecht. Iets is niet veel, maar in een exponentiële vermeerdering in netwerken kan het, zoals Obama in 2008 inzag, het je de belangrijkste politieke post in de wereld opleveren. De schaal waarop we ertoe doen, de schaal waarop we het verschil maken, wordt bepaald door onze netwerken en vooral door creatieve koppelingen tussen netwerken. Dat zullen we moeten leren. Samenwerken is dan ook de topic van het komende decennium. Het autonome subject van de geestelijke verlichting moet dus nog mediaal worden verlicht om het besef te wekken van een primaire 'inter-esse'. Daarvoor vraagt de Duits-Amerikaanse filosofe Hannah Arendt in haar boek *The Human Condition* uit 1958 ook aandacht. Dit boek, dat begint met een beschrijving van de lancering van de Russische Spoetnik, stelt dat onze menselijke zijswijze interesse is. Het Engels leent zich goed om politiek en

economie in dat begrip in elkaar te schuiven: *interest* is voor Arendt de basis van politiek handelen. Haar medium is nog niet technologisch, maar wel communicatief: de taal. Moedig spreken in het openbaar is de basis van interesse. Zij heeft daarbij het klassiek-Griekse Athene voor ogen, wat haar analyse, zeker in het licht van de recente communicatie- en transportrevolutie, enigszins gedateerd maakt. Maar haar visie is nog even urgent als ruim 50 jaar terug.

7 Voorbij de geletterdheid:

ecosociale wijsheid als levenskunst

We gaan afronden. We leven tegenwoordig in een andere samenleving dan de Atheense stadstaat. Ook in een andere dan de 18e-eeuwse Republiek of zelfs het na-oorlogse Europa. De afgelopen 50 jaar hebben we ingezien dat comfort een prijs kent: fysiek, sociaal en uiteindelijk politiek en economisch. Dat inzicht is niet zomaar komen aanwaaien. Er is een prijs voor betaald. Een integrale prijs, want de mediale verlichting raakt alle aspecten van ons bestaan: individuele beweging en voeding, lucht-, water- en grondkwaliteit, sociale contacten in openbare ruimte. Er staan politiek en economisch grote belangen op het spel. Juist door dit integrale spectrum van verlangens en belangen vergt de mediale verlichting, net als ooit de geestelijke verlichting, systematische scholing en continue bijscholing.

Om steeds slimmer te worden hebben we wel onze geest continu bijgeschoold: door het onderwijs te vernieuwen, bibliotheken op te richten, bijscholingstrajecten te regelen, applicatiecursussen te organiseren, opleidingsinstituten op te richten. We zijn bereid in een *éducation permanente* levenslang te leren. We zijn door de informatiesnelheid zelfs genoodzaakt in het middelbaar onderwijs in leer- en studiehuizen te leren leren. Het gaat niet langer om kennis maar om competenties. Onderwijs is probleemgestuurd. Dat begint tegenwoordig op 2-jarige leeftijd bij zogenaamde nulgroepen in het basisonderwijs en loopt door tot het wetenschappelijk onderwijs.

Maar toch leveren we onze kinderen uit aan een mediaal duister. Ze krijgen alles wat ze willen en als ze geluk hebben worden de kerstcadeaus na Kerst niet teruggekocht aan de winkel. Terwijl we ze aanzetten zichzelf mentaal te overtreffen, laten we ze de mediale verlichting kritiekloos als comfort consumeren. De effecten van collectieve ongeletterdheid worden tot op niveau van de Verenigde Naties aangepakt, maar aan onze mediale ongeletterdheid wordt zelfs niet aan de basis van onze vorming pedagogisch en educatief gewerkt. Toch is dat een absolute vereiste om een immense inhaalslag te maken. Niet voor niets geeft de Utrechtse pedagoog Micha de Winter zijn nieuwste boek de titel mee *Verbeter de wereld, begin bij de opvoeding*.

34 *Vanachter de voordeur naar democratie en verbinding.*

Mediale verlichting vergt een langdurige en integrale diepte-investering in de opvoeding en vorming van jongeren. Er wordt voldoende geïnformeerd, maar louter informeren volstaat niet. Dat gaat het ene oor in en het andere uit. Sanctioneren helpt ook niet, want dan ben je al te laat en repressie werkt niet echt stimulerend. Naast hoofd moeten ook het hart en de handen van jongeren worden gevormd. Om hen te leren bewust om te gaan met hun media zijn *skills* vereist. Een soort vakmanschap *avant-la-lettre*, zullen we maar zeggen, ook al lijkt dat een wat voorbarige inzet voor het basisonderwijs. We hebben het tenslotte over kinderen van 4 tot 12 jaar, die de ruimte moeten krijgen om zichzelf te ontwikkelen. Maar het basisonderwijs wordt in onze meten-is-weten beleids-cultuur steeds meer gericht op *evidence based* onderwijs en CITO-scores. Dus op een zeer kwantitatieve opvatting van geestelijke verlichting.

We hoeven niet terug naar zoiets als het aloude handvaardigheid. Een *update* in termen van creatief vakmanschap zou echter geen kwaad kunnen. Ook lichamelijke opvoeding is deel van deze mediale verlichting, maar vergt een herwaardering vanuit een integrale visie. Comfort doet ten slotte veel met fysiek en zintuiglijk onverlicht verlichte lichamen. Willen we jongeren integraal en duurzaam verlichten, dan volstaat het niet ze alleen geestelijk te vormen en ze in het weekend van sportclub

naar schaakvereniging op en neer te rijden. Hun onbegrepen mediale verlichting zal ook op school begeleid moeten worden om hen sociaal en politiek in de samenleving te verankeren. Er zijn al aanzetten gemaakt met het vak 'burgerschap' dat in 2005 is ingevoerd en met de 'lifestyle' lessen die in het beroeps- en middelbaar onderwijs worden gegeven. Maar deze verschotte aanpak van aparte lessen zou opgetild moeten worden naar een integrale en duurzame educatie en vorming.

Sinds 5 jaar ontwikkel ik samen met een jong team en veel maatschappelijke partners onder de noemer *Rotterdam Vakmanstad/Skillcity* ecosociale educatieprogramma's op basisscholen en in het beroepsonderwijs in economisch zwakkere wijken op Rotterdam-Zuid. In het project *Fysieke Integriteit* worden meer dan 300 leerlingen op de Bloemhofschool in een ecosociale cirkel ingevoerd. Ze krijgen allemaal judo- en kooklessen, eten op school en tuinieren, ondersteund door natuur- en milieulesen en filosofielessen. Er is een enorm hoge ouderparticipatie en voor ouders zijn ook voedingscursussen opgezet. De resultaten, die wetenschappelijk zijn onderbouwd, zijn veelbelovend.³ In de wijk Bloemhof hebben we in het verlengde van dit project naast huiswerkklassen, een Brede Vakantieschool en de Weekendschool ook een Vakhuis opgericht, waar jongeren van 10 tot 14 jaar workshops kunnen volgens op

het gebied van techniek, zorg/gezondheid, ICT en cultuur. Over een jaar hopen we een vakwerf te starten waarin de bovenbouw van het middelbaar beroepsonderwijs op het bedrijfsleven wordt aangesloten.⁴ Zo wordt een ecosociaal traject van 4 tot 18 jaar gefaciliteerd.

In deze projecten lopen stagiaires van alle onderwijssoorten mee. De rationale achter het invoeren van stages op basisscholen, in het beroeps-, middelbaar en wetenschappelijke onderwijs, zoals de Community Services voor studenten van de Erasmus Universiteit, is jongeren invoeren in andere netwerken. Niet alleen om hun sociale competenties te vergroten, maar ook om ze specifieke vaardigheden of *skills* aan te leren om met mensen en media om te gaan. Competentiegericht onderwijs schiet daartoe te kort. Het besef wat een medium met individuen, relaties en een gemeenschap doet, vergt in laatste instantie een dubbele geletterdheid: *medialiteracy* en *ecoliteracy* liggen in elkaars verlengde.

Uiteindelijk zal deze geletterdheid geleefd worden. Op de lange termijn zal de integrale omgang met geest, lichaam en zintuigen die een ecosociale educatie en vorming beoogt, de creativiteit van individuen om duurzame keuzes te maken moeten versterken. Integraal en duurzaam leven blijft echter een kunst, een levenskunst. Niet in het minst omdat media zich blijven ontwikkelen en het in laatste instantie een relationeel project is dat interesse, samen-

werking en flexibiliteit vereist. De religieuze grondslag van het gemeenschapsleven van de mennonitische Amish die besloten de tijd deels stil te zetten, is een pre-industriële optie. De uitdaging waar wij voor staan is post-industrieel. Want dat is de laatste paradox waar we op stuiten: hoewel we in een informationele netwerk-samenleving leven en handelen, denken wij nog industrieel over onze transport- en communicatiemiddelen.

8 Tweede Verlichting:

het nut van het Nut voor het onderwijs

In deze experimentele exercitie is verlichting in zichzelf verlicht. Verheffen betekent in de netwerksamenleving vooral vervlechten. Kunsten en Wetenschappen zijn doorvertaald als levenskunst en ecosociale educatie. Wat in dit integrale perspectief het Nut van het Algemeen is, mag duidelijk zijn: een dubbel verlichte, duurzame samenleving. Die begint echter op de schaal waar individuen hun verantwoordelijkheid durven nemen. Ligt er hier een schone taak voor het Nut? Zou de mennoniet en wederdoper Jan Nieuwenhuijzen kiezen om in de realisering van deze Tweede Verlichting te investeren? Duidelijk is dat hij, net als wij op een breukvlak in de tijd balanceerde. Deze slaat in zijn tijd met de Amerikaanse en Franse Revolutie definitief om in een collectieve emancipatie.

38 Wij kijken nu daarop terug en plukken de even zoete als

wrange vruchten. De wrange vruchten zijn laaghangend fruit, zoals dat in beleidsjargon heet. Makkelijk bereikbaar, snelle target. Waar wij naar moeten uitreiken lijken de moeilijk bereikbaarder vruchten, hoog in de boom, om nog een keer die piramidale topologie te gebruiken. Maar in netwerken is er geen hoog en laag meer. We hoeven niet op onze tenen, zelfs niet op onze knieën. De zoete vruchten liggen vlak voor onze voeten. Het geluk is voor het oprapen. Grijp uw kans. Gebruik uw *smartphone*.

1 Dit filmpje is als You Tube video te bekijken op: <http://www.youtube.com/watch?v=0RBchZLkQRo>

2 Zie: Henk Oosterling, *ECO3. Doendenken. Rotterdam Vakmanstad/Skillecity 2010-2012*, Jap Sam Books, Heijningen 2013. Dit boek komt eind maart 2013 uit.

3 Zie: Henk Oosterling & Aetzel Griffioen (red.), *Wat heet lichamelijke opvoeding? Ecosociale educatie op de Brede school*, Jap Sam Books, Heijningen 2012

4 Zie voor uitgebreide informatie: www.vakmanstad.nl

Colofon

Deze publicatie is het twaalfde deel in een reeks uitgegeven door het Departement Rotterdam van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. www.nutslezing.nl of secretariaat@nutvantalgemeenrotterdam.nl

Ontwerp en opmaak:

Sirene Ontwerpers, Rotterdam

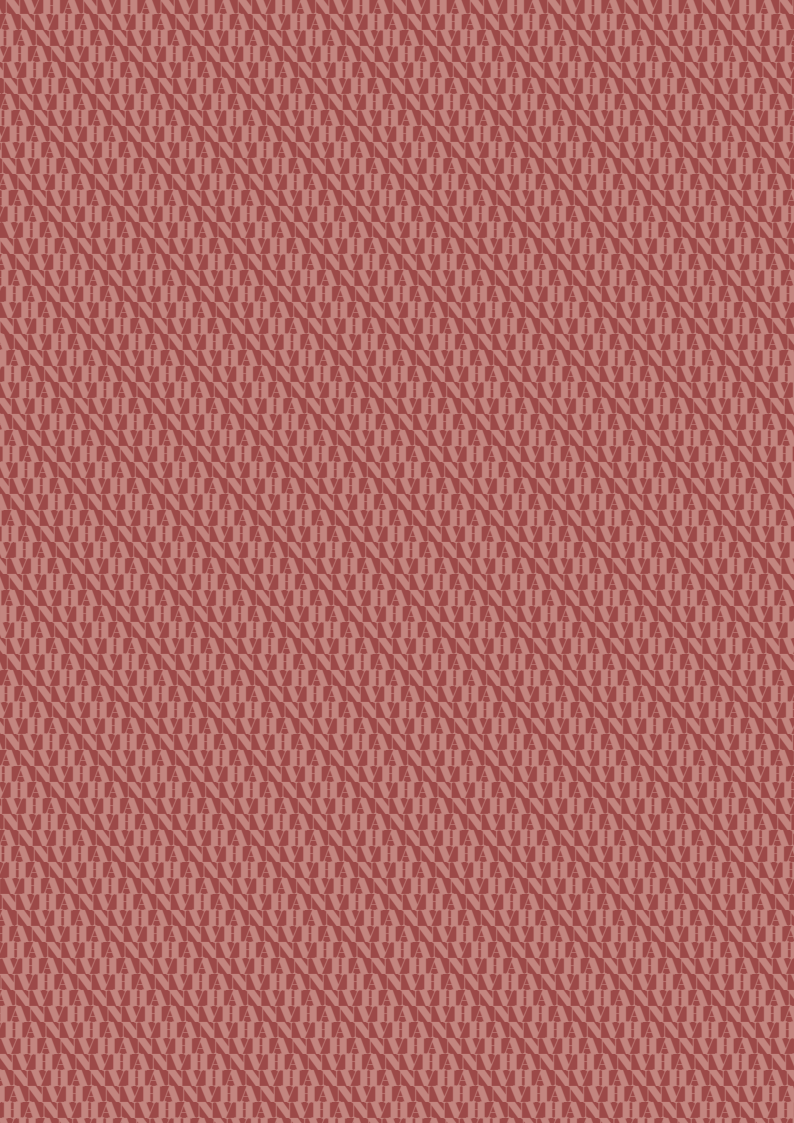
Druk:

Grafisch Goed, Rotterdam

Oplage:

600 exemplaren

Deze uitgave is niet voor de handel bestemd.

Departement Rotterdam van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen

Eind 1784 werd in de Republiek der Verenigde Nederlanden een circulaire verspreid die de ontvangers vroeg toe te treden tot een genootschap dat de 'verbetering van het burger- en schoolwezen' beoogde. De nog bestaande Maatschappij tot Nut van 't Algemeen werd toen geboren. Na Amsterdam en Bodegraven volgde de oprichting van het departement Rotterdam op 24 augustus 1785 in de Stads-Doelen. Het departement heeft talrijke initiatieven ondernomen op het terrein van onderwijs (scholen, Nutsacademie, Volksuniversiteit) en volksontwikkeling (leesbibliotheek, spaarbank), om enkele voorbeelden te geven. De instellingen zijn meestal een eigen leven gaan leiden, zodat het departement thans initiatieven steunt op het gebied van onderwijs en van volksontwikkeling.